

Kolumbán Adrienn

SZTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

ORCID:0000-0003-1788-5469

„Erosz nélkül nincs alkotás.”

Erósz alakjának reprezentációja Márai Sándor műveiben

Absztrakt

Jelen kutatás Márai Sándor egyes műveinek mitológiai és filozófiai megközelítésű interpretációját tűzi ki célul az életműben többször felbukkanó Erósz alakjának értelmezésén keresztül. Az elemzés három – a Béke Ithakában, A gyertyák csonkig égnek és A nővér című – regényre tér ki részletesen, utalva az író Naplóiban és egyéb kisépikai műveiben foglaltakra. A művekben megjelenő Erósz-reprezentációk elemzéséhez a főbb szempontokat az Erószhoz kapcsolódó ókori filozófiai hagyomány, a platóni szerelemfilozófia és Freud mitológiai elemeket magában foglaló elméletének tömör áttekintése biztosítja.

Kulcsszavak: Márai Sándor, Erósz, A lakoma, életöszön

Bevezetés

Márai Sándor filozófiai műveltségét és a görög mitológiában való jártasságát elsősorban az 1943-tól 1989-ig vezetett *Naplói* bizonyítják, amelyek életeseményeinek és gondolatainak főljegyzései mellett az éppen aktuális olvasmányélményeit is rögzítik. Az 1943–44-ben írt *Naplóból* tudni lehet, hogy ekkortájt olvasta *Platón összes műveit* magyarul (Márai 2004: 55). Ebből kifolyólag Platónnak a dialógusokban kifejtett nézetei feltehetően nagy hatást gyakoroltak Máraira, különösen a negyvenes és ötvenes években írt műveire, amelyekben explicit és implicit módon egyaránt köszönnek vissza különféle mitológiai motívumok. Szávai János *Márai Sándor antikvitas-képe* című írásában, a *Naplókban* foglaltak mellett több regény kapcsán is hangsúlyozza az ókori irodalom és filozófia erőteljes hatását, kiemelve *A gyertyák csonkig égnek* című regényben fellelhető mitikus motívumok jelentőségét (Szávai 2013: 27–36). Továbbá ez a sor folytatható *A nővér* és a *Sirály* című regényekkel, amelyeknek szintén létezik mitológiai szempontú olvasata. Végül az 1952-ben írt, Odüsszeusz mítoszát parafrázáló és folytató *Béke Ithakában* című regényében felvonultatott görög mitikus motívumok és párhuzamok a legfőbb bizonyítékai az író mélyreható mitológiai ismeretének. Emellett találhatók utalások az *Ihlet és nemzedék* esszékötetben vagy a *Szívszerelem* című detektívregényben is.

Jelen tanulmány Márai Sándor egyes műveinek egy újabb, mitológiai és filozófiai megközelítésű interpretációját tűzi ki célul. Az egyes regényekben fellelhető mitológiából származó elemek, karakterek konnotatív alkalmazásával az író feltehetően olyan mítoszi rendszert alkot, amely az életmű látszólag különálló egységeit az egyes visszatérő mitikus motívumok révén fűzi össze. Az elemzés az életműben többször felbukkanó Erósz alakjának szerepére, jelentőségére összpontosít elsősorban a fentnevezett Márai-regényekben, utalva az író *Naplóiban* és egyéb kisépikai írásaiban foglaltakra. A különféle Erósz-reprezentációk értelmezése megalapozhatja a művek mitológiai szempontból való interpretációját, lehetővé téve az életműben eddig rejtve maradt mítoszi struktúrák felfejtését.

Erósz alakjának megjelenési módjai Márai Sándor írásművészetében

A regényekben felbukkanó Erósz-reprezentációk elemzéséhez a főbb elemzési szempontokat az Erószhoz kapcsolódó ókori filozófiai hagyomány néhány fő szegmensének tömör áttekintése

biztosítja. Erósz a szerelem istene a görög mitológiában, ő felel a nemzés vágyának kialakulásáért, ekképpen pedig a világ működésének, az emberi létnek legfőbb fenntartója (Pál, Újvári 1997: 129). Alakja rendszerint jelen van a teremtésmítosz különböző változataiban. Hésziódosznál az első istenek között bukkan fel a halhatatlanok között a legszebbként, aki „elbágyasztja a testet, az istenek és a halandók / keblében leigazza a józanságot, a bölcs észet” (Hésziódosz 2005: 120). Az orfikus hagyományok teremtésmítosza szerint Erósz az éj istennője, azaz Nüx ezüst tojásából bújt elő (Kerényi 1977: 11.). Az *Erószhoz* című orfikus himnusz vakmerő szárnyas ijásként írja le, aki minden zárat képes kinyitni, illetve az ég, a tenger, az emberi nem és a halál felett egyaránt uralkodik (Falus 1959: 461). Mindkét hagyományból Erósz mitikus karakterének ősi vonása és mindenható ereje rajzolódik ki.

Márai Sándor *Béke Ithakában* című regényében – amelynek fő témája a nagy utazó, Odüsszeusz vagy Ulysses titkának keresése – a Kalüpszo-jelenetben fontos szerepe van az istenek eredetét elbeszélő mítosznak is, amelynek központi alakja Erósz. Télemakhosz Kalüpszoval való találkozása során a nimfa a fiú mitológiáról alkotott hiányos ismereteit igyekszik pótolni. Kalüpszo Erósz jellemzésekor az orfikus hagyományok teremtésmítoszáat veszi alapul: „Az Éj egy tojást szült, amelyből az aranyszárnyú Erós született” (Márai 2008: 182) – hangzik el a regényben. Emellett a szöveg Erósz szárnyas istenként való ábrázolását a fentebb említett Erószhoz című orfikus himnusból meríti. Később Kalüpszo – a hésziodoszi theogóniával megegyezően – így folytatja: „Kezdetben nem volt más, csak Erós. És a végén – mondta halkan –, ha mind meghaltunk, a halandó emberek és a halhatatlan istenek is, megint nem lesz más, csak Erós...” (Márai 2008: 183–184). Erósz tehát a regényben a világ keletkezésének alfája és ómegája, aki az isteneknél is hatalmasabb, ugyanakkor ő az, aki kiosztja a világszerepet az istenek és az emberek között. Mindemellett Erósz az egyetlen, aki a haragot – amelyet Ulysses hozott Ithakába – meg tudja engesztelni: „Nincs más béke, égen és földön, csak az, amit Erós ad” (Márai 2008: 193).

Télemakhosz beavatásának tehát egyik sarkalatos pontja az Erószról szerzett ismeret elsajátítása, amely által az ifjúkor, vagyis a mítosz útjáról az értelem, azaz a logosz útjára lép, a férfikorba. Ulysses Kirkétől született fia, Télegonos, szintén az Erósszal való találkozás során válik férfivá: „Azon a bűvös éjszakán megtudtam, hogyan csinálnak az emberek Erós akaratából gyermekeket...” (Márai 2008: 280). E nagyszabású változás nem csak a két fiú élettörténetében, de a világban is végbemegy. A regény cselekményének ideje arra az időszakra nyúlik vissza, amikor az isteni és az emberi világ elválik egymástól, és a mítosz helyét átveszi a logosz. Ahogy Fried István fogalmazza meg, olyan értelemben van szó a regényben kettős világrendről, „mint a »még« és a »már« idejének egymás ellen feszüléséről, a mítoszban munkálkodó bináris oppozíciók lassú egymáshoz közeledéséről, az egymásba érés lehetőségének felcsillanásáról” (Fried 2006: 191). Ulysses már az új világrend, az ember nagykorúvá válásának szimbóluma (Lőrinczy 1993: 217). Függetlenné válik az istenek viláगतól, hiszen a „Logos lámpásával” jár.

Egy fokkal árnyaltabb módon köszön vissza az Erósz alakjához is kapcsolódó teremtésmítosz Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című regényében. Az 1942-ben írt mű két férfi, Henrik és Konrád ikerszerű barátságát állítja középpontba, amelynek Konrád szökése, és az azt megelőző vadászat vetett véget. A vadászat során – Henrik feltételezése szerint – barátja az előttük álló szarvas helyett rá célzott. A megdöbbenő gesztus indítékeként pedig a Henrik feleségével, Krisztinával folytatott viszony sejthető. A két barát negyvenegy év elteltével találkozik újra, hogy egy éjszaka leforgása alatt megbeszéljék azokat a múltban történt eseményeket, amelyek barátságuknak, illetve Henrik és Krisztina házasságának megsemmisülését eredményezték. Annak ellenére, hogy a regény név szerint mindössze egyetlen helyen említi Erószot, feltételezhető, hogy indirekt módon végigkíséri a történéseket. Erósz a regényben – a hésziodoszi és orfikus teremtésmítoszokban foglaltakhoz hasonlóan – a sorsszerűség mozgatórugója, a világ működését biztosító erő, kozmikus alapelv.

Emellett a regény mitológiai olvasatú interpretációjához kulcsfontosságú Platónnak *A lakoma* című művéből ismert, szerelemről alkotott felfogásának ismerete. A dialógusban az Erószról szóló beszédek magukba foglalják a mitikus alakról alkotott addigi értelmezéseket. Elsőként Phaidrosz meséli el Erósz származásának történetét, amely az istenek között is különlegessé teszi: „nagy isten Erósz, és csodálatos az emberek és az istenek között, sok más okból is, de

leginkább származása miatt. Mert a legősibb istenek közé tartozni nagy tisztesség” (Platón 2005: 34). Ezt követően Pauszaniasz Erósznak az Aphroditéhez fűződő kapcsolatát tárgyalja. Szerinte a két Aphrodité létezésének mintájára kétféle Erósz létezik: a „silány emberek szerelmét” és a materiális vágyakat képviselő Földi Erósz, illetve az istennőtől származó Égi Erósz, aki képes az ember tekintetét az ideák felé fordítani (Platón 2005: 38–39).

A *gyertyák csonkig égnek*ben Erósz név szerint Henrik említi meg a Konráddal való barátságának definiálásakor: „Néha már azt hiszem, ez a legerősebb kapcsolat az életben... talán ezért ilyen ritka. S mi van az alján? (...) Talán van egy szemernyi Erosz minden emberi kapcsolat mélyén? (Márai 2018: 84). A kiemelt részlet rámutat arra, hogy regényben a fent kifejtett platóni Erósz-kép köszön vissza, amely a mitikus karakter filozófiai interpretációját jeleníti meg. A narrátor Erósz az emberi kapcsolatokat mozgó kozmikus erőként említi: „Minden szeretet, minden emberi kapcsolat alján Erosz él” (Márai 2018: 84). A mitikus Erósz filozófiai megjelenítésének szándékát pedig a Platónra történő utalás nyomatékosítja: „tudod, sokat olvastam (...). Ma sokkal szabadabban írnak erről. De Platón is újra és újra olvastam, mert az iskolában még nem értettem” (Márai 2018: 84). Emellett az író tudatosan emeli ki, hogy a Pauszaniasz által is említett égi Erószról van szó, akinek jelenléte túlmutat a földi szféra kötöttségein: a „barátság Eroszának nem kell a test... inkább zavarja, mint izgatja” (Márai 2018: 84).

Az egyszeri alkalommal történő név szerinti említés mellett, vélhetően Erósz mitikus alakja indirekt módon kíséri végig a regény eseményeit: mindent átható titokzatos kötőanyagként jelenik meg a szereplők közötti viszonyrendszer leírásában, akiknek olyan közülük van egymáshoz, „mint a kristályoknak egy mértani törvény képletén belül” (Márai 2018: 156). A három említett szereplő mellett Henrik dajkája, Nini is központi szerepet tölt be a regény mitikus rendszerében. Nini karakterének mitikus vonásaira Lapis József is felhívja a figyelmet, mi több, Nini szerepét a regény egyik legösszetettebb kérdésének tekinti (Lapis 2006: 75). A regényben a nemzés vágyát megszemélyesítő földi Erósz Henrik és Krisztina gyermektelen házasságában beteljesületlen marad, így Henrik számára az égi Erósz válik az életben maradás elengedhetetlen feltételévé, amely Nini alakjához kapcsolódik: „Valaki kellett, akit szeretni lehetett” (Márai 2018: 31).

A regényben Erósz mellett Thanatosz jelenlétének kontextusát Lapis József szintén hangsúlyozza. Ez az írói megoldás ugyancsak visszavezethető platóni alapokra. A *lakoma* utolsó szónoka, Szókratész a Diotimától hallottakat beszéli el. Eszerint Erósz az égi és a földi világot összekötő daimón, azaz az istenek és az emberek közötti közvetítő, akinek alakja a halhatatlansággal is összefonódik: „Mert a nemzés az, ami a halandóban örök életű és halhatatlan. S (...) a jóval együtt a halhatatlanságra is vágyakozunk, ha egyszer a szerelem annak a vágya, hogy a jó örökre a miénk legyen” (Platón 2005: 75). Mivel Erósz képessé teszi az embert az isteni Szépség meglátására, így a halhatatlanság általa érhető el. A regényben Konrád szökése a szereplők addigi életét átható erósz kötetést elvágja: ő maga hivatását és szerelmét megtagadva a trópusokra menekül, Krisztina pedig a távozását követő nyolcadik évben meghal. A Henrik számára létfenntartó „erósz” vágy nem teljesülhet be sem a Krisztinával való házasságában, sem a Konráddal való barátságában. Erósz hiánya helyet ad a halálistennek, Thanatosznak, így pedig a kastély „egy nagy, díszes, kőből faragott sírboltta” (Márai 2018: 21) válik.

Erósz Márai felfogásában nem csupán a lelket és az emberi kapcsolatokat átható áram, hanem – mint ahogyan *A lakoma* egyik szónokának, Erüximakhosz beszédében is elhangzik (Platón 2005: 46) – minden egyéb létezőben jelen van, így a művészeti alkotásokban is. *A gyertyák csonkig égnek*ben – Henrik értelmezése szerint – Erósz szorosan összekapcsolódik a zene motívumával, amely a regényben a „másféleség” eszközeként jelenik meg. Krisztina és Konrád szerelmi kapcsolatának történéseit az olvasó csupán a Henrik által feltételezett valóságon keresztül ismerheti meg. A kapcsolat részletei mindvégig a zene kontextusában kerülnek bemutatásra: „hozzád szólt a zene s Krisztinához is, így tudatok egymással beszélni, akkor is, amikor Krisztina és közötttem elhalt mindenféle társalgás” (Márai 2018: 140) – fejt ki Henrik. Ebben a gondolatmenetben a zene fogalma szintézist alkot Erósz alakjával.

E szemlélet még pontosabban van kifejtve az 1943–1944 között írt *Napló*ban: „Erosz nélkül nincs alkotás. Erosz természetesen nemcsak a szerelmes pillanat, hanem az a megszállottság, melynek árama nélkül nincs közünk munkánkhoz” (Márai 2004: 14). Az *Ihlet és nemzedék*

című, 1946-ban közölt, esszéket tartalmazó kötetében Márai, Platónra és Szókratészre utalva Erószt mint „az elevenek világát mozgató Szellemet” (Márai 1992: 15) említi; a verset pedig, amelyet „Erósz kegyelmével” (Márai 1992: 15) írnak olyan alkotásnak tartja, amely az Isten, azaz a világszellelem és az ember között közvetít. A „vers legmélyebb értelme és tartalma” (Márai 1992: 15) tulajdonképpen a mélyáram, amely Erósz maga. Egy ehhez hasonló tartamú rövid utalás az 1943-ban megjelent *Sirály* című regényben is helyet kap: „Mi a lélek? Szerv, anyag-talan szerv, amely felelni tud Erósznak, a nagy és igaz Erósznak, áramvezető a világ és Erósz között, kegyelem és csoda” (Márai 2011: 36).

Az alkotás és Erósz összefüggései a központi témája *A nővér* című, 1946-ban befejezett regénynek is, amely Z., a híres zongoraművész betegségének és gyógyulásának történetét foglalja össze. A mű kapcsán elsőként Passuth László emeli ki kritikájában a lehetséges mitológiai vonatkozásokat (Passuth 1947: 66–67). Emellett Fried István *A fordulat kísérlete: Márai Sándor A nővér című regénye* című tanulmányában szintén tárgyalja a regény mitikus aspektusainak fontosságát: Z. történetét Orpheuszéval, az alvilágot megjárt dalnokéval rokonítja (Fried 1997: 526). Akárcsak a mítoszban, a regényben Z.-nek sem szabad visszatekintenie E.-re – akinek neve rájátszás lehet Eurüdikére –, hiszen a nő frigidityása Z. betegségének az egyik fő okozója.

A regényben Z. egyik kezelőorvosa, a tanár beszél Erószról, aki „nagy erő (...), talán maga az élet értelme” (Márai 2002a: 364), – majd hozzáteszi, hogy „a latinok és görögök így hitték” (uo.) utalva Erósz igencsak változatos theogóniájára, amelynek közös pontja az istenség mindenható ereje. Amikor az embernek köze van Erószhoz, „mély áram” (uo.) hatja át, amely által „az egészség legyőzi a betegséget, a cselekvés legyőzi az élet és a mindenség alján lappangó tunyaságot” (uo.), és voltaképpen az életösztön felülkerekedik a halálösztönön.

A regény elemzése során a platóni párhuzamok mellett kiemelt szerepet tölt be Freud mitológiai elemeket magában foglaló jelentős elmélete. Máraira bizonyítottan hatást gyakoroltak a bécsi mester megállapításai, amelyeket több művében is hasznosított (Fried 2000: 26). Freud elmélete szerint az ösztönöknek két, egymástól eltérő fajtája van: a legtágabb értelemben vett szexuális ösztön, az Erósz, és az agressziós ösztön, amelynek a rombolás a célja (Freud 1977: 178–179). Freud *Az őszvalami és az én* című művében Erószt nem csupán nemi-, hanem önfenntartási ösztönként definiálja (Freud 1991: 51–52). A második ösztön a halálösztön, amelynek „feladata, hogy a szerves élőt a szervetlen, élettelen állapotba visszavezesse” (Freud 1991: 52). Mindkét ösztön arra is törekszik, hogy azt az állapotot helyreállítsa, amelyet tulajdonképpen az élet zavart meg. Az élet, amely ugyanakkor küzdelem, ekképpen a továbbélés és a halálra való törekvés oka és egyben kiindulópontja (Freud 1991: 52). Mindkét ösztöntípus megtalálható az élő anyag minden részecskéjében. E koncepció olvasható ki a regényben Z. betegségének – azaz Erósz és Thanatosz küzdelmének – leírásából. Ahogyan Lőrinczy Huba fogalmaz a *Kettős tükörben avagy „Az értelem semmi. A szenvedély minden”* című tanulmányában, Z. „esztendőkön át szublimálja zenébe és zenévé »libidóját«, szexuális ösztöneit” (Lőrinczy 2002: 207), ezzel védekezve ugyan a szenvedés elől, de a tökély hajszolása során elveszítve a „mindent”, vagyis a kapcsolatot Erósszal. Erósz – *A gyertyák csonkig égnekben* kifejtettekhez hasonlóan – itt is a zenével, azaz a művészettel rokon. „Az alkotás, a művészet, az emberi együttélés, mindez telítve van Erósszal...” (Márai 2002a: 364) – hangzik el a tanártól, majd: „S ahol hallgat, ott az emberek süketek vagy tehetetlenek”. „Vagy betegek” (uo.) – mondja Z. jelezve, hogy tudatában van állapota valódi okának.

Szabó Tünde elemzése szerint *A nővér* központi kérdése az ember kapcsolata a transzcendenciával, a fenti szövegrészben pedig a süketség az isteni szférától és hangtól való elszakadást jelenti (Szabó 2010: 103–141). A hang, amely Erószhoz hasonlóan közvetítő funkcióval bír, szintén Szókratészhez kapcsolódik. Erre utal *A nővérben* Z. által felvetett kérdés: „Ki mondotta, hogy egész életében hallott egy hangot, mely figyelmeztette, mit ne tegyen – de soha nem hallotta a hangot, mely megszűgta volna, mit tegyen?” (Márai 2002: 272).

Z.-t előrehaladott állapota ellenére az egyik nővér, Charissima hangja és szavai, amelyeket éjszaka a mákonyos oltás által megbűvölve hall, hozzák vissza az életbe. A nővér – aki a sötétben Z. számára „[m]int valamilyen szigorú éjféli angyal” (Márai 2002a: 378) jelenik meg – szakrális, mitikus szerepe szintén szembeűnő. Ahogy Szókratész elbeszélésében Erósz az égi és a földi szférát kapcsolja össze, úgy Charissima is egyfajta közvetítő Isten és ember között. Ennek

értelmében nem véletlen, hogy pontosan ő az, aki előidézi Z. lelkében Eróznak a Thanatosszal szembeni győzelmét. Végső gyógyulását azonban kizárólag az Erószhoz való visszatalálás hozhatja el, amely egyben a – számára már émelygést okozó – zenétől és platói szerelmétől, E.-től való végleges elszakadást jelenti.

Márainál a szerelem a halál mellett az ölés motívumával is összekapcsolódik. E gondolat az alábbi részletben ölt testet, amely *A gyertyák csonkig égnek*ből való: „Különös, a magyar nyelvben összecseng és egymásból következik ez a két szó: ölés és ölelés...” (Márai 2018: 98). Majd több, mint negyven évvel később, az 1985-ben írt *Szívszerelem* című detektívregényében is visszaköszön. Ahogyan Lőrinczy Huba fogalmazza meg a mű kapcsán: az ölés és az ölelés két olyan világformáló erő, amelyek közül az ölelés csak akkor lehet teljes, ha a két fél találkozása „fátumszerű” (Lőrinczy 2005: 152). A *Szívszerelem* című írásában Márai a platóni szerelemfilozófia egyik fő pontját képező androgün-mítoszt hívja elő, amely *A lakomában* Arisztophanész szónoklatában hangzik el (Platón 2005: 50–51). A krimiben Gloria ekképpen elmélkedik: „Érzékletesen derengett a mese a kettéhasított emberi fajzatról, a féltékeny istenek bosszújáról, akik az eredetében közös nemű lényt – az istenek vetélytársát, az embert – kettészabdalták” (Márai 2002b: 236). Majd rájön arra, hogy a szenvedély, azaz Erósz csak az egykor kettévágott felek újraegyesülésének vágyában ölthet testet. Csak ekképpen lehet teljes a szenvedély, ellenkező esetben ürességhez és csalódáshoz vezet. Az embert közben folyamatosan ösztökélő szenvedély, a „passione” pedig az élet egyetlen valódi értelme: „minden próbálkozás hiábavaló, az egész élet értelmetlen, ha nincs passione” (Márai 2002b: 284).

Összegzés

Jelen tanulmány tömör áttekintést nyújtott Márai Sándor életművének egy motivikusan összefüggő részéről. Az író műveiben rendszerint megjelenő Erósz alakjának értelmezéséhez a hozzá kapcsolódó ókori filozófiai hagyomány, a hésziodoszi és az orfikus teremtésmítoszok rá vonatkozó utalásai jelentették az alapot, majd részletesebben kerültek kifejtésre a platóni szerelemfilozófiában központi helyet betöltő, Erószhoz kapcsolódó értelmezések. Platón *A lakomában* a szerelem lelki folyamatát Erósz mitikus karakterének filozófiai értelmezésével teszi megközelíthetővé. Márai Sándor ezeket a platóni filozófiába integrált mítoszszövegeket építi bele egyes regényeinek filozófiai keretébe úgy, hogy közben a lélek modelljét teszi kifejezhetővé általuk. Végül az elemzés a Márai-művekben megjelenő, Freud nevéhez fűződő elméletekre tér ki, amely a különféle érzelmi állapotok mítoszokkal és mitikus alakokkal való rokonságára mutat rá. A fentiek nyomán elmondható, hogy Erósz igen változatos filozófiai megközelítései nagy hatást gyakoroltak Márai Sándor írásművészetére, megalapozva és lehetővé téve írásainak egy mitológiai szempontból való interpretációját.

Irodalom

- Falus R. (1959 szerk.). *Görög költők antológiája*. Európa Kiadó.
- Freud, S. (1977). *Pszichoanalízis*. Kriterion Kiadó.
- Freud, S. (1991). *Az ósvulami és az én*. Hatágú Síp Alapítvány.
- Fried I. (1997). A fordulat kísérlete: Márai Sándor *A nővér* című regénye. *Irodalomtörténet*, 28(78), 521–535.
- Fried I. (2000). A „freudizmus” – ahogyan Márai elgondolta. *Forrás*, 2000(4), 26–37.
- Fried I. (2006). „Az ő kedves szava Logos volt – az értelem”. Antikvitás-recepció a korszakküszöbön. *Irodalomtörténet*, (37)87, 189–211.
- Hésziodosz (2005). *Istenek születése; Munkák és napok*. Európa.
- Kerényi K. (1977). *Görög mitológia. Történetek az istenekről és az emberiségről – Hérosztörténetek*. Gondolat.
- Lapis J. (2006). „A másik parton”: ismétlés és kényszer Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című regényében. *Tiszatáj*, (60)5, 73–82.
- Lőrinczy H. (1993). „...személyiségnek lenni a legtöbb...” *Márai-tanulmányok*. Savaria University Press.
- Lőrinczy H. (2002). *Kettős tükörben avagy “Az értelem semmi. A szenvedély minden”*. In uő., *Világkép és regényvilág. Újabb Márai-tanulmányok*. Savaria University Press. 181–213.
- Lőrinczy H. (2005). Bágyadt búcsúzó avagy: Büntetettől kibomló civilizáció-kritika. *Szívszerelem – krimi*. In: uő. *Az emigráció jegyében. Értekezések Márai Sándorról*. Savaria University Press. 139–161.

- Márai S. (1992). *Ihlet és nemzedék*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó.
- Márai S. (2002a). *Bébi vagy az első szerelem. A nővér*. Helikon Kiadó.
- Márai S. (2002b). *Eszter hagyatéka és három kisregény*. Helikon Kiadó.
- Márai S. (2004). *Napló 1943–44*. Helikon Kiadó.
- Márai S. (2008). *Béke Ithakában*. Helikon Kiadó.
- Márai S. (2011). *Sirály*. Helikon Kiadó.
- Márai S. (2018). *A gyertyák csonkig égnek*. Helikon Kiadó.
- Pál J., Újvári E. (1997 szerk.). *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó.
- Passuth L. (1947). Márai Sándor: A nővér. *Magyarok*, 1947, 66–67.
- Platón (2005). *A lakoma*. Atlantisz Kiadó.
- Szabó T. (2010). A hang poétikája (A nővér). In: uő. *A szerelem emlékezete. Három Márai-regény. Orosz Irodalom és Irodalomkutatás*. ELTE Doktori Program. 103–141.
- Szávai J. (2013). Márai Sándor antikvitásképe. In: Dr. Czetter I. (szerk.). *Mérleg és eszmecsere Márairól*. Nemzeti Tankönyvkiadó. 27–36.